

Новікова О. В.

м. Донецьк

ПРОБЛЕМА ТВОРЧОСТІ В ДОСЛІДЖЕННЯХ УКРАЇНСЬКИХ ВЧЕНИХ

Стаття присвячена дослідженню проблеми творчості в працях українських вчених. Особлива увага приділена аналізу концепції творчості сучасного українського вченого В. Моляко. На його думку, творчість є процес створення суб'єктивно нового, що характеризується оригінальністю, неповторністю, особливою відмінністю. При створенні чогось нового людина використовує інтелектуальні стратегії. Їх п'ять: аналогізування, комбінування, реконструювання, універсальна стратегія, стратегії випадкових підстановок. Реалізуються стратегії за допомогою конкретних тактик.

Ключові слова: *творчість, мислення, творче мислення, інтелектуальні стратегії.*

Постановка проблеми

Проблема творчості була цікава ще античним філософам, вона хвилювала великі уми людства упродовж багатьох століть. На сьогодні проведена велика робота в галузі дослідження творчості. Але ще досі немає єдиного погляду на сутність творчості, її механізми, особливості прояву тощо. Досі з'ясована однозначно, що є ядром творчості: творче мислення, дивергентне мислення, уява, емоційний стан, особистісні характеристики тощо. Ще й досі немає єдиного ефективного інструменту, який допоміг би дослідити закономірності здійснення творчого акту, оцінити рівень творчості, творчого мислення та творчого потенціалу особистості. Незважаючи на існування великої кількості досліджень феномену творчості, можна стверджувати, що проблема не розв'язана остаточно. Саме тому потрібні подальші дослідження творчого мислення.

Сучасне суспільство живе в епоху перевантаження інформаційними потоками, в епоху змін у всіх сферах життєдіяльності людини, що потребують нових поглядів та підходів, нових винаходів та програм. Розвиток суспільства у нових умовах неможливий без підвищення творчого потенціалу особистості, стимулювання розвитку її творчості. Потреба суспільства у спеціалістах, які проявляють творчість, актуалізує питання про науково обґрунтовану систему формування й розвитку цього типу мислення.

Суперечність між потребами суспільства у творчих особистостях і недостатньою розробленістю засобів впливу на розвиток творчого потенціалу детермінує необхідність інтенсифікації наукових досліджень творчості. Постає завдання створення спеціальних програм, спрямованих на розвиток творчості особистості, що можуть бути застосовані у багатьох сферах життєдіяльності людини.

Мета статті — теоретичний аналіз української школи творчості, її специфіки, особливостей.

Виклад основного матеріалу

Вітчизняна психологія взагалі та психологія творчості, зокрема, розвивалася невідривно від європейської психологічної науки. Але вітчизняна психологія творчості має свої унікальні особливості.

Вітчизняна психологія творчості започатковується в кінці XIX і розвивається на початку XX століття як відгалуження теорії мовознавства, історії літератури та мистецтва.

Однією з передумов зародження вітчизняної психології творчості стали дослідження О. Потебні та його учнів і послідовників: Д. Овсянико-Куликовського, А. Горнфельда, Л. Погодіна, В. Харцієва, Б. Лезіна, А. Білецького, І. Лапшина та інших. Названі вчені на сторінках неперіодичного видання «Вопросы теории и психологии творчества» розвивали погляди О. Потебні, розробляли питання мови та мислення, психології художньої і наукової творчості. Усі вони є представниками Харківської психологічної школи, де розроблялися питання психології творчості. Багато положень, висунутих ними, й досі не втратили свого значення. Це думки про природу евристичного акту в усіх видах людської діяльності, особливості художньої і наукової творчості, диференціацію типів художнього мислення і творчості відповідно до різноманітних творчих методів, сутність мистецтва, образну основу мистецтва (співвідношення «поетичність — художність — образність»), стадіальність творчості, соціально-психологічну детермінацію творчих актів тощо.

Представники Харківської психологічної школи в основу багатьох досліджень з питань теорії художньої і наукової творчості поставили концептуальне положення О. Потебні про «творчу сутність мови». Потебня вказував, що мова є не стільки засіб передавати думку, скільки засіб її створення. Ця теорія отримала назву «психологія творчості». Вивчаючи проблеми лінгвістики, вчений шукає їх вирішення у психології. Утворення кожного слова Потебня розглядає як процес судження, пояснює утворення нового на основі вже існуючих знань.

Д. Овсянико-Куликовський вважав, що художня діяльність людини і навіть будьякий мимовільний художній рух нашої думки мотивується не ззовні, а зсередини і є породженням певної внутрішньої потреби, а саме — потреби вираження. Несвідоме розглядалося ним як великий резервуар збереження і накопичення розумової сили. Матеріал, що є у свідомості, — це певне джерело несвідомого. Центральною ланкою механізму творчої діяльності вчений вважав інтуїцію, несвідому роботу. Велике значення для творчої людини має робота несвідомого. Основним засобом при цьому виступає слово. Овсянико-Куликовський велику увагу приділяв творчому процесу. Ним були виділені стадії процесу творчості. Перша фаза — «підготовка»: свідомою роботою думки що не встигла в усіх своїх наслідках перейти до сфери несвідомого, що являє собою справжнє осереддя творчості. На цьому етапі переважають «судження», тобто свідомо побудова майбутнього твору, розроблення положень тощо. На другому етапі наслідки свідомої роботи над матеріалом «передаються» до сфери несвідомого, де розпочинається безпосередньо творчий процес. На третій стадії («натхнення») з'являється продукт творчих зусиль. Натхнення дає про себе знати, вважає вчений, відчуттям інтелектуальної насолоди, радості думки. Четверта стадія — це «перевірка» створеного з погляду його значущості. Схеми Д. Овсянико-Куликовського ототожнюються із загальновідомими стадіями зарубіжного вченого Уоллеса, і є однією із перших вітчизняних стадіальних концепцій творчості. До неї Д. Овсянико-Куликовський приходив самостійно внаслідок кропіткого аналізу культурно-історичного, природничо-наукового, біографічного й епістолярного матеріалу, керуючись при цьому теоретичними положеннями О. Потебні.

Ця схема, зберігаючи свої основні принципи, з певними модифікаціями використовувалася майже усіма вітчизняними дослідниками. Зауважимо, що Харківська школа не є однозначно психологічною. Вона являє собою своєрідний сплав психологічного й лінгво-гносеологічного аспектів дослідження художньої творчості [2].

Багато для розвитку вчень про творчу природу мислення зробив видатний український вчений Г. Костюк — засновник і багаторічний голова української школи дослідження мислення. Вчений вказує на те, що мислення являє собою процес опосередкованого й узагальненого відображення людиною предметів і явищ об'єктивної дійсності в її істотних властивостях, зв'язках і відносинах. Ним були виділені основні розумові операції: порівняння, аналіз, синтез, абстрагування, узагальнення, конкретизація. Костюк підкреслює, що мислення є процесом пізнання. Мислення з'являється під час взаємодії людини із зовнішнім світом. Воно породжується потребою зрозуміти якусь *нову* для людини *ситуацію*, *новий* для неї *об'єкт*. Мислення дає змогу людині прийти до розуміння. Розуміння завжди представляє собою *процес пізнання нового*, невідомого за допомогою вже відомого. Спираючись на те, що вже пізнано, людина розв'язує нові пізнавальні завдання. Чуттєве пізнання необхідно для мислення, але цього ще не досить. Важливо розкрити безпосередньо не дані зв'язки та відносини. Важливу роль при цьому, на думку вченого, грає мова. Вона є знаряддям пізнання. Мовленнєві асоціації лежать в основі узагальненого попереднього досвіду людини, що активізується у процесі рішення нових пізнавальних завдань. Вчений підкреслює, що мислення виникає у проблемній ситуації. Остання характеризується не лише незнанням, а й усвідомленням людиною того, що у відомому є щось невідоме, суттєво важливе для нього й одночасно таке, що неможна з'ясувати одразу. Усвідомлюючись, проблемна ситуація стає для людини задачею. Процес розв'язання задачі представляє собою безперервну взаємодію суб'єкта з об'єктом, у якому суб'єкт через аналіз і синтез розкриває об'єктивні відносини між тим, що дано і тим, що шукається. Він приходить до визначення того, що шукається. Костюк вказує, що розв'язання задачі іноді виникає випадково після попередніх напружених, але безрезультатних зусиль її рішення. Це, на думку вченого, називається «*осаянням*», але в реальності є завершенням аналітико-синтетичної роботи над певним завданням, з думкою про яке людина лягає та встає. Згідно з дослідженням вченого, розв'язання задачі завжди включає емоційні компоненти, що виступають на всіх етапах протікання цього процесу, починаючи з освідомлення завдання, перехід до знаходження засобу його рішення і закінчуючи придбанням необхідного результату [1].

Однією з українських теорій творчості є теорія бісоціацій, що була розроблена В. Роменцем. Згідно з цією теорією, в творчому процесі важливу роль відіграють бісоціації, що виникають внаслідок поєднання ідей, що не мають між собою очевидної спільності і зв'язок між якими іноді виглядає як «протиприродний», що не відповідає звичайному досвіду. При цьому стереотипні ідеї та поняття порушуються. Бісоціативному мисленню властива відмова від законів формальної логіки. Мозок тимчасово звільняється від «пригнічення» логічними правилами, аксіомами, структурами, вербальними концепціями. До справи «береться» творча інтуїція, яка поєднує семантичні елементи з різних площин досвіду, руйнує всі логічні перепони та бар'єри між віддаленими понятійними матрицями. Такий вільний перебіг між понят-

тями, невимушене поєднання непоєднаних семантичних значень та явищ є проявом роботи інтуїції. На думку В. Роменця, саме ця здатність і є специфічною рисою творчого генія. Вчений підкреслює важливість інтуїтивних процесів для творчості, творчого мислення, говорячи, що вони вступають у дію на вирішальному етапі розумової діяльності [9].

Вже на початку 60-х років ХХ століття в надрах вітчизняної школи творчості почав формуватися напрям, пов'язаний з дослідженнями стратегій розв'язання завдань, який згодом переріс в самостійну Київську школу психологічних досліджень стратегій творчої діяльності (В. Моляко, В. Бондаровська та ін.). В серії своїх робіт по вивченню конструкторської діяльності В. Моляко приділяє увагу психологічній структурі процесу творчого конструювання, що здійснюється завдяки саме розробленню загальної стратегії розв'язання нової задачі. Праці цього вченого з вивчення формування конструкторського задуму можна вважати своєрідною точкою відрахунку у вивченні стратегій творчої діяльності людини.

З цього моменту у напрямі вивчення стратегій розумової діяльності почалися цілеспрямовані пошуки. В цій галузі працювали В. Бондаровська, В. Моляко, а пізніше до них приєдналися Т. Горобець-Чмут, М. Смульсон та інші. На сьогодні здійснено кілька десятків спеціальних досліджень функціонування стратегій розв'язання розумових задач. Серед них передусім треба назвати напрями: теоретичні й методичні питання дослідження стратегій творчої діяльності (В. Моляко, В. Бондаровська, Т. Чмут, М. Смульсон, С. Ніколаєнко та ін.), прояви стратегій в діяльності дошкільників і молодших школярів (Л. Вержиковська, О. Проскурата та ін.), реалізація стратегій розв'язання творчих задач підлітками і старшокласниками (Л. Івахненко, Т. Третяк, М. Смульсон, В. Лозниця, С. Шаванов, В. Скакун та ін.), дослідження особливостей прояву розумових стратегій у технічному, науковому, педагогічному, художньому, економічному, математичному, лінгвістичному та інших видах творчої діяльності (В. Моляко, В. Дудник, С. Симоненко, П. Горностай, В. Чорнобровкін, М. Корнеєв та ін.), дослідження стратегій діяльності студентів і професійних працівників (В. Моляко, В. Карпенко, С. Ніколаєнко та ін.).

Більш детально розглянемо концепцію творчості, що розроблена сучасним українським психологом В. Моляко. Він під творчістю розуміє процес створення чогось нового для певного суб'єкта. Творчість, вказує вчений, притаманна кожній людині. Творчу діяльність, на його думку, можна схарактеризувати по таким параметрах, як суб'єкт (особистість) творчості, продукт творчості, умови, в яких протікає творчий процес. У творчості, вважає вчений, основними є оригінальність, новизна в діяльності, відмінність від створеного раніше, вже відомого.

Основними характеристиками творчої особистості є, за Моляко, прагнення до оригінального, нового, високий рівень знань і умінь аналізувати явища, порівнювати їх. Моляко погоджується з Л. Толстим, який говорить, що митець повинен зберігати дитячий погляд на світ, на речі, природу, щоб кожен раз дивуватись, бачити нове і тим самим спрямовувати й інших людей на сприйняття, бачення цього нового. Творча особистість, зазначає вчений, завжди проявляє наполегливість у своїй роботі.

В. Моляко підкреслює, що активна психічна діяльність є обов'язковим фоном прояву творчості. Творча праця вимагає активного експериментування, співвідносин, зіставлень, проведення окремих аналогій, комбінування елементів й ознак.

Розглядаючи роль знань у творчому процесі, В. Моляко вказує, що з одного боку, щоб створити щось, необхідно знати дуже багато, з іншого боку, знання можуть призупиняти, гальмувати, заводити у «глухий кут» загальновідомого.

В. Моляко вказує, що мисленнєвий процес людини проходить в свідомій і підсвідомій сферах. Творчий процес часто протікає на неусвідомлюваному рівні, а в свідомість несподівано потрапляє лише його кінцевий результат (здогадка). Великий масив інформації переробляється за межами свідомості людини. При цьому виявляються нові комбінації, нові образи.

Виходячи з визначення творчості, його специфіки, враховуючи особливості видів людської діяльності, психолог виділяє такі *види творчості*: наукове, технічне, літературне, ігрове, учбове, військове, творче керування, побутове, ситуаційне, комунікативне.

Головною характеристикою творчих можливостей людини в розв'язанні нових задач В. Моляко вважає *стратегію рішення* — суб'єктивну програму розв'язання нової задачі, що відображає головну тенденцію в пошуковій діяльності. Згідно з висновками вченого, поняття «стратегія» розв'язання задачі охоплює всю структуру процесу розв'язання задачі: дії з підготовки (розуміння умов), дії з планування (формування замислу) й дії з реалізації (перевірка задуму, експерименту). Всі ці дії суб'єкта підпорядковуються провідній розумовій тенденції в його інтелектуальній поведінці. Ця домінуюча тенденція і зумовлює стратегію. Кожна стратегія носить суто локальний характер, оскільки відноситься до певної локальної задачі. Але установки, знання, уміння, здібності людини, що існують до початку рішення та формують стратегію, в комплексі складають свого роду «передстратегію», на якій може розвинути ця реальна стратегія. Розуміння і задум є частинами стратегії. Але це ще не стратегія. Стратегія виникає тоді, коли з'являється «третья точка опори» — упевненість у правильності вибраного способу, адекватності задуму. У більшості випадків ця упевненість є результатом більш-менш вдалого й чіткого прогнозу, уявним «програванням». В основі стратегії лежить план, задум, послідовність, спрямованість пошуку, вибір з самого початку певних орієнтирів. Валентин Олексійович виділяє *п'ять основних стратегічних форм інтелектуальної діяльності*, що реалізуються за допомогою конкретних дій: стратегія пошуку аналогів / аналогізування (основана на діях, що пов'язані з пошуком аналогів), стратегія комбінування (основана на діях, що пов'язані з комбінуванням елементів), стратегія реконструктивних дій (основана на діях, що пов'язані з реконструюванням, внесенням нових елементів, створенням нових функцій), універсальна стратегія (представляє собою майже гармонійне використання вище згаданих дій), стратегія випадкових підстановок (основана на хаотичному, нецілеспрямованому пошуку, на діях «всліпу», без плану, чітких гіпотез).

Реалізуються стратегії за допомогою конкретних дій, сполучення яких складає певну розумову тактику. В. Моляко виділяє шістьнадцять розумових тактик: тактика інтерполяції (включення у середину вже існуючого якоїсь нової частини), тактика екстраполяції (зовнішнє додавання певного елемента), тактика редукції (зменшення розміру, швидкості тощо), тактика гіперболізації (збільшення розміру, форми, швидкості та інших параметрів), тактика дублювання (використання у новому вже дуже добре відомого), тактика розмноження (використання у новому багатьох однакових

деталей, чи коли одну й ту ж саму функцію виконують декілька елементів), тактика заміни (повна заміна певного елемента), тактика модернізації (пристосування чогось до нових умов), тактика конвергенції (поєднання у елементі двох протилежних особливостей чи структур), тактика деформації/трансформації (зміни чогось, що не змінює сутності), тактика інтеграції (створення нового зі знайомих частин, до того ж використовується декілька таких частин), тактика базової деталі (використання однієї головної частини нового продукту, що й виступає основою для подальшої побудови всіх інших частин), автономізація (виділення у цілому якоїсь окремої частини, в якій проводяться зміни, з наступною перебудовою інших частин), тактика послідовного підпорядковування (виконання змін у механізмі (побудова, перебудова) в певній послідовності по ланцюжку без пропусків, у строгому порядку), тактика змішення / переміщення (перестановка елемента у межах одного механізму), тактика диференціації (розділення чогось на низку самостійних одиниць, кожна з яких виконує свою функцію). За своєю структурою тактики бувають різноманітними: одні складаються з декількох простих операцій, інші — з більшої або меншої системи операцій та різних дій. Часто реалізація якої-небудь тактики вимагає додаткового або проміжного застосування іншої тактики. Тактики зустрічаються й в найрізноманітнішому поєднанні одна з одною, але всі вони спрямовані й підпорядковуються стратегічним тенденціям щодо знаходження аналогів, комбінування, реконструювання.

Для кожної стратегії характерні певні тактики. Так, для стратегії комбінування характерні такі тактики: інтерполяції, екстраполяції, заміни, інтеграції, змішення. Для стратегії реконструювання: редукції, гіперболізації, дублювання, заміни, модернізації, конвергенції, базової деталі. Стратегії розмноження, автоматизації, послідовного підпорядковування, інтеграції, диференціації використовуються у різних стратегіях.

Стратегії особистісні, тактики — ситуативні. Стратегії корелюють зі здібностями особистості, її спрямованістю [3–8].

Висновки

Особливістю сучасної української школи творчості є стратегіальний підхід, що передбачає використання стратегій рішення — суб'єктивну програму розв'язання нової задачі, що відображає головну тенденцію в пошуковій діяльності особистості.

Перспективи досліджень убачаються у подальшому вивченні ролі та особливостей інтелектуальних стратегій у розв'язанні завдань, створенні нового продукту, розробленні конкретних програм формування вмінь і навичок використання стратегій під час розв'язання творчих завдань в різних сферах діяльності особистості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Костюк Г. С. Избранные психологические труды / Г. С. Костюк. — М. : Педагогика, 1988. — 304 с.
2. Мацейків М. А. До історії зародження психології творчості в Україні / М. А. Мацейків // Обдарована дитина. — 2000. — № 5. — С. 2–7.
3. Моляко В. А. Психология решения школьниками творческих задач / В. А. Моляко. — К. : Рад. школа, 1983. — 94 с.
4. Моляко В. А. Психологическая система тренинга конструктивного мышления / В. А. Моляко // Вопросы психологии. — 2000. — № 1. — С. 136–141.

5. Моляко В. О. Психологія творчості – нова парадигма дослідження конст-руктивної діяльності людини / В. О. Моляко // Практична психологія та соціальна робота. — 2004. — № 8. — С. 1–4.

6. Моляко В. О. Психологічна теорія творчості / В. О. Моляко // Наукові записки Ін-ту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. — Вип. 22: Актуальні проблеми сучасної української психології. — К., 2002. — С. 221–229.

7. Моляко В. А. Стратегии решения новых задач в процессе творческой деятельности / В. А. Моляко // Обдарована дитина. — 2002. — № 4. — С. 33–43.

8. Моляко В. А. Творческая конструкторология (пролегомены) / В. А. Моляко. — К. : Освіта України, 2007. — 388 с.

9. Роменець В. А. Психологія творчості: навч. посіб. / В. А. Роменець. — К. : Либідь, 2004. — 288с.

Новикова Е. В.

ПРОБЛЕМА ТВОРЧЕСТВА В ИССЛЕДОВАНИЯХ УКРАИНСКИХ УЧЕНЫХ

Статья посвящена исследованию проблемы творчества в работах украинских ученых. Особое внимание уделено концепции творчества современного украинского ученого В. Моляко. По его мнению, творчество представляет собой процесс создания субъективно нового, которое характеризуется оригинальностью, неповторимостью, имеет свои отличительные особенности. При создании чего-то нового человек использует интеллектуальные стратегии. Их пять: аналогизирование, комбинирование, реконструирование, универсальная стратегия, стратегия случайных подстановок. Реализуются стратегии с помощью конкретных тактик.

Ключевые слова: *творчество, мышление, творческое мышление, интеллектуальные стратегии.*

Novikova E.

THE PROBLEM OF CREATIVITY IN THE RESEARCH OF UKRAINIAN SCIENTISTS

The article focuses on the problem of creativity. Our attention is spared to the theories of the Ukrainian scientists. The theoretical views of the Ukrainian scientists, their concepts are analyzed. The special attention is spared to the theory of modern Ukrainian scientist V. Molyako. V. Molyako says that creativity is the process of creation the product (material or spiritual), which is characterized by originality, singularity, which differs from others in form and content essentially. From the psychological point of view the process of creativity is experienced as new subjectively. Problem solving is realized with the help of the strategies. The strategy is the general program of action, the main direction of search and working out the plan of problem solving. There are five strategies: the strategy of searching an analogy; the strategy of combinatorial actions; the strategy of reconstruction; «universal strategy»; the strategy of casual substitutions. The strategies are realized with the help of concrete actions, their combination forms specific thinking tactics.

Key words: *creativity, thinking, creative thinking, intellectual strategy.*